

VASTAGH PÁL

Nemzetiségi jogok hazánkban

A nemzetiségi jog lényegének feltárásához vezető folyamat első állomása az emberi jogok mibenlétének tisztázása. Az emberi jogok XVII—XVIII. századi természet-jogias felfogásától az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának elfogadásáig a politikai és jogi gondolkodás hatalmas fejlődésen ment át. A valóságos társadalmi mozgatók feltárása tette lehetővé a jogtudomány számára az emberi jogok lényegéig történő eljutást. „Az emberi jogokon napjainkban olyan alkotmányjogi és nemzetközi jogi intézményt értünk, amelynek az a hivatása, hogy intézményesített alakban védje az állampolgár jogait az állami szervek túlkapásaival szemben és segítse az emberi életfeltételek létrejöttét, az emberi egyéniség kibontakoztatását.”¹

A szocialista elmélet eleinte élesebb különbséget tett terminológiai szempontból is az emberi és az állampolgári jogok között. Az a vélemény alakult ki, hogy az állampolgári jogok elnevezésükben jobban kifejezésre juttatják azt a valós társadalmi összefüggést, mely szerint az állampolgár és az állam kapcsolata lényegét tekintve politikai viszony, amelyben domináns szerepe van az államnak, így az állampolgári jogok tartalma és érvényesülése ennek a politikai viszonynak a függvénye. Ebből a megközelítésből az emberi jogok terminológia kevésbé utal erre az összefüggésre, jobban tükrözi e jogoknak természetjogias felfogását.

Ez a nézet jelentősen módosult, és napjainkban olyan értelmezés vált általánossá, amely szerint *emberi jogokon* a nemzetközi jogban az egyes államokkal és azok jogalkotásával szemben támasztott követelményeket értjük. Az állampolgári jogok körébe tartoznak az államok alkotmányaiba beiktatott, az egyes államok jogrendszerei által szabályozott és az egyéneknek is biztosított emberi jogok.² Ebből fakad, hogy ma már kirajzolódik a különbség az emberi jogok, mint a nemzetközi jog intézménye és az állampolgárok alapvető joga között, amely elsősorban alkotmányjogi intézmény.

Az emberi jogok rendszerének fő fajtái állandó fejlődés, átalakulás állapotában vannak. Így aligha lehet „örök”, állandó, változatlan emberi jogokról beszélni. Az emberi jogok reális tartalmát döntően az befolyásolja, hogy milyen társadalmi rendszer hirdette meg ezeket a jogokat. Figyelemmel a történeti fejlődésre, a kialakult szabályok tartalmára, az emberi jogok rendszerén belül relatív önállósággal elkülöníthetők az úgynevezett politikai vagy polgári jogok, szabadságjogok, a személyhez legközvetlenebbül kapcsolódó jogok és a gazdasági-szociális, valamint a kulturális jogok. Ezek egy része individuális, más részük kollektív jellegű, fejlődési tendenciájukat tekintve egyre inkább az emberi jogok kollektivitásának jellege erősödik.³

A nemzetiségi jogok és az emberi jogok kapcsolatáról megállapítható, hogy ez a viszony eltérő módon alakult Európában a két világháború között, és más képet mutat a második világháború befejezése után. Az első szakaszban a Népszövetség égisze alatt létrejött kisebbségvédelmi egyezmény jelentős nemzetközi biztosítékokat teremtett, kialakult a pozitív nemzetközi jogban a kisebbségvédelem szabályanyaga.

A hágai nemzetközi választott bíróság több esetben tárgyalt egyéni panaszok előterjesztése nyomán kisebbségvédelem körébe tartozó ügyeket.⁴ Ezen a téren megtört az állami szuverenitás abszolút jellegéről vallott felfogás. A békeszerződések idevágó rendelkezései, az általános és különös kisebbségi szerződések, valamint a kisebbségi deklarációk jelentették a tételes nemzetközi kisebbségi jog forrásait.

A Magyarországgal Trianonban 1920. június 4-én megkötött békeszerződés 1920. évi 33. tc. VI. fejezetében külön rendelkezett a kisebbségek védelméről. A fejezetben található szabályok egy része anyagi természetű, garantálta az állampolgárok közötti teljes egyenlőséget. Rendelkezett az állampolgárságról, olyan jogokat biztosított a nemzetiségi állampolgároknak, amelyek alapján azok jótékonyasági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíthettek. A VI. fejezet 60. §-a deklarálta, hogy a fejezetben található rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségek, amelyek a Nemzetek Szövetségének (Népszövetség) védelme alatt állnak és megváltoztatásuk nem következhet be csak a tanács többségi hozzájárulása esetén. A tanács közvetlen ellenőrzési joggal rendelkezett a kötelezettségek teljesítése és megsértése tekintetében.⁵ Miután a magyar törvényhozás (nemzetgyűlés) becikkelyezte a trianoni békeszerződést, így annak a kisebbségek védelmére vonatkozó része is belső joganyaggá vált.

Ebben a szakaszban *Buza László*, a szegedi egyetem professzora olyan összegzést adott a kisebbségi jog fogalmának, miszerint az azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek a faji, nemzetiségi vagy vallási szempontból kisebbséget képező állampolgárok közjogi helyzetét állapítja meg. A *kisebbségi jogot nemzetiségi jognak* nevezte, ha az faji, illetőleg nemzeti kisebbségek jogi helyzetét szabályozza.⁶ Buza László felfogásában a kisebbségi vagy nemzetiségi jogok jellege az állampolgári jogokkal mutat rokon vonásokat. Más helyütt is találkoztunk azzal a megközelítéssel, hogy a két világháború között a kisebbségi jogok általában nem kapcsolódtak szorosan az emberi jogokhoz.⁷

A II. világháború utáni változások több tényező közrehatásának eredményeként következtek be. Ezek körébe sorolhatjuk, hogy a Népszövetség által kimunkált kisebbségvédelmi rendszer a második világháború előkészítése során csődöt mondott. Ez a rendszer lehetőséget teremtett arra, hogy a kisebbségvédelmet politikai támadásokra is felhasználhassák egyik vagy másik állam ellen. Nem utolsósorban mindehhez hozzákapcsolódott a fasizmus leverése után az a döntő érv, hogy az emberiség figyelme a fasizmus embertelensége és népirtása után az emberi jogok kimunkálására összpontosult. Az emberiség ellen elkövetett megdöbbentő bűnök megingatták a hitet az állam által biztosított állampolgári jogokban, a demokratikus állami be rendezkedés polgári biztosítékaiban. Ennek hatására újra feléledt az állampolgári jogoknak az a felfogása, amely azokat nem az államhatalom által biztosított jognak tekintti, hanem az ember vele született jogaként közelíti meg, amelyet még az államhatalom sem korlátozhat. Olyan nemzetközi garanciák kidolgozása került a tudományos közvélemény figyelmének középpontjába, amelyek hatékony biztosítékot nyújthatnak az emberi lét és az emberek különböző csoportjainak védelme szempontjából. Ebben a helyzetben a nemzetközi szintén az emberi jogok nemzetközi biztosítása mellett háttérbe szorult a kisebbségek védelmének szabályozása. Noha e probléma jelentősége nem csökkent, hiszen a békeszerződések megkötése utáni helyzetben Közép-Európában és másutt is változatlanul gondot jelentett a nemzetiségi kérdés. Bár a több országban kibontakozó szocialista építés megteremtette azokat a társadalmi feltételeket, amelyek biztosíthatják a nemzetiségi kérdés sikeres megoldását.

A nemzetiségi jogok helyzete megváltozott tehát, ennek eredményeként ezek az emberi jogok körébe iktatódtak be. A rendezésnek ez a fajtája elsősorban a nemzetiségi jogok egyéni biztosítását garantálta, azt mint individuális jogot fogta fel, és így mindez főleg a belső szabályozás tárgyává lett. Az Egyesült Nemzetek Szövetségének III. Közgyűlésén az az álláspont jutott érvényre, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában nem szükséges külön részben foglalkozni a kisebbségek jogaival.

Ez a változás természetesen tükröződött a korszak tudományos közvéleményében is. A kisebbségi jognak a magyar szakirodalomban olyan fogalma alakult ki ekkor, amely szerint az az állami jog vetületében nem egyéb, mint az emberi szabadságjogok alkalmazása egy meghatározott embercsoportra, az emberi szabadságjogok kifejezett biztosítása egy nemzeti kisebbségre.⁸ Ebből a meghatározásból kitűnik, hogy a kisebbségi jogot a magyar elméletben is az általános emberi jogok egy csoportjának tekintették, amely attól abban különbözik, hogy külön csak a lakosság egy meghatározott részére vonatkozó szabályanyag.

Az 1947-es Párizs környéki békeszerződésben és az ezekhez kapcsolódó egyezményekben minden ember számára biztosították — születésre, nemre, nyelvre, nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül — az élet és szabadság védelmét, a politikai és állampolgári jogokat. Ezeket tulajdonképpen egyéni jogoknak tekinthetjük. De olyan részei is voltak az egyezményeknek, amelyek a nyelvhasználatról rendelkeztek, a nemzetiségek által lakott területeken. Megfogalmazódtak olyan jóléti, kulturális szférákra vonatkozó szabályok, amelyek a kisebbségekről, mint külön egységekről rendelkeztek.⁹ Mindebből tehát az is következett, hogy az individuális kisebbségi jogok mellett a békeszerződések és egyezmények tartalmában kialakult egy, a nemzetiségi egységeket megillető kollektív része, ezek azonban napjainkban jelentős továbbfejlesztést igényelnek. Joggal állapította meg Szabó Imre: „a kisebbségek mint csoportok jogait nem helyes, nem célszerű és elméletileg sem helytálló az emberi jogokra vagy az alapvető szabadságjogokra leegyszerűsíteni. Más a csoportok joga; itt szó van többek között a kisebbségek kulturális identitásának megőrzéséről, a faji különállás fenntartásáról, a nemzetiségi sajtóságok védelméről, mint olyan jogosítványokról, amelyek a csoportot mint olyat illetik meg. Az a tény, hogy az egyes személynek joga van saját identitásának megőrzésére és kifejtésére, nem pótolja azt, hogy a kisebbséget önálló léttel bíró kollektivitásnak ismerjük el.”¹⁰

A nemzetiségi jog körülhatárolásának elengedhetetlen előfeltétele a nemzetiség-fogalom tartalmának tisztázása. A fogalmi meghatározás ez esetben elsősorban a történettudomány feladata. Az abban lezajlott viták eredményeként kialakult álláspont a jogi szempontú megközelítés számára is reális alap. A nemzetiség fogalmát viszont csak a nemzet fogalmából kiindulva közelíthetjük meg.

A marxista történettudományban mélyreható elméleti viták után kristályosodott ki a nemzet fogalma. A *nemzet* történelmileg kialakult közösség, amelynek alapjait a gazdasági élet, a terület, a nyelv, a kultúra és az ezek által formált lelkiállatközössége adja. Ez a felfogás a korábban kialakult, általánosan elfogadott marxista nemzetfogalomhoz képest tágabb. Felöleli a valóságban tényleges szerepet játszó pszichikai vonást, az objektív tényezők által determinált lelkiállatközösséget. A nemzet általános fogalma a szocialista országok társadalomtudományi irodalmában elfogadottá vált, korántsem találunk azonban ilyen egységes felfogást a nemzetiség fogalmát illetően. A magyar történettudomány álláspontja szerint a nemzetiség eleve szűkebb kategória a nemzet fogalmánál, mert a nemzetiség ugyan birtokában van a nemzet általános fogalmában meglévő olyan elemeknek, mint a nyelvi és kulturális tényezők, de az esetek túlnyomó részében nélkülözi a területi és egészében az összefüggő gazdasági egység kritériumát. Ebből a szemszögből a nemzet és a nemzetiség viszonya az egész és a rész kapcsolatának felel meg.¹¹

A terminológia rendkívüli gazdagságát és sokszínűségét tapasztalhatjuk a szovjet és a szomszédos szocialista országok irodalmában. A szovjet elméletben különbséget tettek a *nagy nemzeti egységek* (ukrán, orosz, grúz stb.) és a *kisebbségek* között. Az utóbbiak fogalmán belül két újabb kategóriát alakítottak ki. A sajátos helyzetnek megfelelően használják a nemzeti kisebbség és az etnikai csoport terminológiáját. Ez azt jelenti, hogy a nagyobb nemzetiségek (például az orosz föderációban levő lengyelek) nemzeti kisebbségek, míg az úgynevezett szórványnemzetiségek (például a szibériai kis nemzetiségi töredékek) az etnikai csoport fogalmába tartoznak.

A jugoszláv szakirodalomban hosszú időn át a kisebbség terminus vált használatossá. Különbséget tettek az ENSZ gyakorlatának megfelelően faji, nemzeti, vallási,

vagy nyelvi kisebbség között.¹² Az 1974-ben elfogadott új jugoszláv alkotmány 170. és 171. §-ában a nemzet és a nemzetiségek fogalmát használják.¹³ A csehszlovák terminológiában olyan magyarázatot is találunk, hogy a nemzetiség valójában a nemzetet megelőző fejlődési fok.

Összevetve a különböző megközelítéseket, fogalmakat, azt az általános megállapítást tehetjük, hogy a különböző országokban a sajátos belső körülményeknek megfelelően próbálkoznak a terminológia kialakításával. A sokféleséget döntően befolyásolja, hogy a különböző országokban más-más feltételek között, különböző fejlettségi fokon élnek a nemzetiségek. Ennek megfelelően további vizsgálódásunk alapjánként a magyar társadalomtudományban általánosan elfogadott nemzetiségfogalmat tekintjük, mely szerint a nemzetiség valamely állam területén kisebbségben élő népcsoport, amelynek tagjait a nyelv és a kultúra (ezen belül esetleg vallás, tradíció) közössége köti össze, de ugyanez egyben külön is választja őket az illető állam területén élő többségi népcsoporttól. Ebből következik, hogy a nemzetiségek helyzete önmagában tekintve minden társadalmi rendszerben tulajdonképpen hátrányos helyzet. Így az őket megillető jogok tartalmukat tekintve olyan jellegű szabályok, amelyek a nemzetiség egészének, mint csoportnak, valamint az ehhez a csoporthoz tartozó egyének a társadalom többségi csoportjához viszonyítva többletjogokat biztosítanak. Ezek a többletjogok azonban még nem teremtenek számukra a társadalomban privilegizált helyzetet. Hiszen ezek a szabályok valójában a tényleges egyenlőség megteremtésének lehetőségét adják.

Alapul véve a szocialista országok alkotmányi tételait, a nemzetiségi jogok nagy csoportját alkotják azok a szabályok, amelyek a nemzetiségek egyenjogúságát biztosítják. Ide tartozónak tekinthetjük: a nemzetiség csoportszerűségét, a külön nyelvet, ennek egyéni használatát, a külön kultúrát elismerő szabályokat. Jogforrási eredetüket tekintve ezek főként alkotmányi, vagy törvényi szintű rendelkezések, melyek vagy az alkotmányos alapelvek, vagy az állampolgári jogok és kötelességek körében találhatóak.

A nemzetiségi jogok e fő csoportja mellett külön kategóriának tekintik a sajátos nemzetiségi jogokat. Ide sorolják az anyanyelven való oktatás jogát, az anyanyelv használatának jogát, valamint a nemzetiségi kultúra ápolását és megőrzését biztosító szabályokat.¹⁴ Ezek egy részét — megítélésünk szerint — helyesebb az első csoportba tartozónak tekinteni, hiszen az anyanyelv használatát biztosító rendelkezések az egyenjogúság megteremtésének legfontosabb feltételét jelentik. Találhatunk az idevonatkozó szakirodalomban olyan álláspontot is, amely az önrendelkezési jogot is a nemzetiségi jog körébe sorolja.¹⁵

A marxista államelmélet álláspontja szerint az önrendelkezési jog a nemzeteket illeti meg. A nemzet és nemzetiség közötti fogalmi különbségtétel egyben indokolja azt is, miért helyesebb a nemzetek önrendelkezési jogáról beszélni. A nemzetek önrendelkezési joga kiterjed a kiváláshoz és az önálló államalkotáshoz való jogra.¹⁶ Mindebből arra következtethetünk, hogy az önrendelkezési jog érvényesítésének igénye olyan népcsoportok, nemzetiségek esetében merülhet fel, amelyek a nemzetiségi státusz folyamatának előrehaladott stádiumában vannak. Olyan esetekben, ahol az ehhez szükséges feltételek hiányoznak — mint például a hazánkban élő nemzetiségek esetében —, értelmetlen dolognak tűnik általában a nemzetiségek önrendelkezési jogáról beszélni.

A fentiek alapján a nemzetiségi jogok két fő csoportját — az egyenjogúságot biztosító és a sajátos nemzetiségi jogok — követve tekintjük át a magyar jogfejlődést a felszabadulástól kezdődően.

NEMZETISÉGI JOGALKOTÁS A FELSZABADULÁSTÓL SZOCIALISTA ALKOTMÁNYUNK ELFOGADÁSÁIG

A háború sújtotta ország demokratikus fejlődésének már az első szakaszában vállalta a hazánkban élő nemzetiségek helyzetének rendezését. Az aktivizálódó politikai pártok közül a nemzetiségi kérdésben is leghaladóbb elképzelése a kommunista pártnak volt. A párt 1944. október 2-i programjában a nemzetiségekkel kapcsolatban a következő fő célokat jelölte meg: „9. A Népköztársaság az állam területén élő összes nemzetiségeket gazdaságilag, politikailag és kulturálisan egyenjogúnak nyilvánítja. Biztosítja a nemzetiségeknek a közigazgatásban az állami élet minden területén való részvételüket, egyenjogú és arányos képviselőtüket a törvényhozásban és végrehajtásban. A közigazgatás hivatalos nyelvét az adott vidék nemzetiségi összetétele adja meg. Több nemzetiségű vidéken minden nemzetiség nyelve a hivatalos nyelv közé felvétetik. Nemzetiségi iskolák, tanerők kiképzése, nemzetiségi társadalmi és kulturális intézmények ugyanolyan elbírálásban és állami támogatásban részesülnek, mint a magyar nemzetiségieké.”¹⁷ Az MKP 1944-es programnyilatkozata a legszélesebb körben kívánta biztosítani a hazánkban élő nemzetiségek jogait, kiterjedt azok valamennyi fő területére, kollektív és egyéni garantálásukra egyaránt. Ez valójában megteremtette az új, a nacionalista hagyományokkal szakító nemzetiségi politika alapjait.

Témánk szempontjából a felszabadulás utáni jogalkotás egyik legjelentősebb eredménye az 1946. I. tc., az ország államformáját rendező, a köztársasági államformát deklaráló törvény. A törvény történelmi jelentőségű preambulummal kezdődött, amelyben a jogalkotók a magyar történelem során első ízben fogalmazták meg az állampolgárok alapvető jogait és szabadságait. Szoros egységben volt a köztársasági törvény rendelkezéseivel az 1946. évi X. tc. az emberi jogok hatályosabb védelméről, valamint az 1946. évi VII. tc., az úgynevezett köztársaságvédelmi törvény. A törvény büntetnek nyilvánította az állampolgári szabadság, vagy jogegyenlőség érvényesülése elleni, a nemzetiségi, faji vagy felekezeti gyűlölködésre történő izgatást. Ez a rendelkezés hatékony büntetőjogi garanciákat teremtett a nemzetiségi jogegyenlőség érvényesítésére is.

A korszak jogalkotása nemcsak a büntetőjog eszközeivel védte a nemzetiségek egyenlőségét. A társadalmi élet más területein is találhatunk ilyen jogi formában is megjelenő törekvéseket. Példaként említhetjük a szövetkezetekről szóló 1947. évi XI. tc.-t, amelyben kinyilvánították, hogy a szövetkezeti tagságot politikai párthoz, felekezethez, vagy nemzetiséghez való tartozástól függővé tenni nem lehet.

Az ország nemzetközi kötelezettségei újabb garanciákat teremtettek a nemzetiségi egyenjogúság biztosítása érdekében. A magyar törvényhozás az 1947. évi XVIII. tc.-vel becikkelyezte a Párizsban megkötött békeszerződést. A törvény második részében a politikai rendelkezések között találhatjuk azokat a szabályokat, amelyek kötelezték a magyar kormányt az emberi jogok és az alapvető szabadságok biztosítására a fennhatósága alá tartozó valamennyi személynek faji, nyelvi, nemzetiségi vagy vallási különbségtétel nélkül.¹⁸

A felszabadulás utáni első lépéseket a nemzetiségek különleges jogainak fejlesztésében, gyakorlatilag a közoktatási kormányzat tette meg.¹⁹ Már 1945-ben 8 osztályos szlovák tanítási nyelvű gimnázium kezdte meg működését Békéscsabán, és négy évfolyamú szlovák nyelvű polgári iskola indult Tótkomlóson.²⁰ Számos jogszabály intézkedett a nemzetiségi iskolák létesítéséről, működésüknek feltételeiről, az anyanyelv oktatásának lehetőségéről. Mindezek eredményeként a felszabadulás utáni rövid néhány év alatt jelentősen fejlődött a nemzetiségi iskolaügy, és az iskolák államosítása után a magyar állam a közoktatás minden szintjén lehetőségeket teremtett a nemzetiségi nyelven való oktatásra, vagy az anyanyelv tantárgyként történő tanítására.

A korszak jogfejlődésében olyan szabályokat is találunk, amelyek a nemzetiségek kulturális tevékenységével, sajátos kultúrájuk ápolásával kapcsolatosak. Fejlődésnek

indult a nemzetiségi sajtó, 1945. június 9-én jelent meg először a magyarországi szlovákok első demokratikus szlovák nyelvű lapja, a Sloboda. Ugyanebben az évben alakult meg elsőként a hazai nemzetiségi szövetségek közül a Magyarországi Dél-szlovák Demokratikus Szövetsége.

A NEMZETISÉGI JOGOK FEJLŐDÉSE A SZOCIALISTA MAGYARORSZÁGON

A hatalom megragadása után a párt és a szocialista állam nemzetiségpolitikájának elvi alapját a párt 1948-as programnyilatkozatában foglaltak jelentették. A párt síkraszálta a hazánkban élő délszláv, román, szlovák nemzetiség teljes állampolgári egyenjogúságának biztosítása mellett. Támogatta nemzeti kultúrájuk szabad fejlesztését, a politikai szervezkedés teljes szabadságának, valamint az anyanemzeteikkel való kulturális kapcsolatok és érintkezés szabadságának biztosítását.²¹ A párt programnyilatkozatának nemzetiségekkel kapcsolatos részét tükrözték jogi formába öntve alkotmányunk rendelkezései. Az 1949-ben elfogadott első írott szocialista alkotmányunk 49. §-a szabályozta az állampolgárok jogegyenlőségét.

Az alkotmány megalkotása után, amely megteremtette egész szocialista jogrendszerünk fundamentumát, felgyorsult a kodifikációs munka. Számos olyan jelentős jogszabályt alkottak, amelyekben nemzetiségekre vonatkozó tételeket is találunk. A legfontosabb törvényekben ezek a szakaszok általában alapvető jelentőségűek. A szabályoknak ez a vonása méginkább kiemeli társadalmi jelentőségüket.

1949—1956 között számos olyan magas szintű jogszabály megalkotására került sor, amelyek főként alapvető jellegű, a nemzetiségi egyenjogúságot biztosító rendelkezést tartalmaztak. Ezek sorába tartoznak a büntetőeljárásról szóló 1951. évi III. törvény, és a polgári eljárásról szóló 1952. évi III. törvény, amelyekben az eljárás során hasonló módon szabályozták a nyelvhasználatot.

A szocialista államépítés egyik nagy eredménye volt hazánkban a tanácsrendszer megteremtése. Az első átfogó szabályozásra 1950-ben került sor, országgyűlésünk második ülésszakán 1954-ben, az 1954. évi X. törvénnyel szabályozta a tanácsrendszer felépítését és annak feladatait. Ez a törvény a tanácsok feladatai között új elemeket fogalmazott meg. Tanácsi feladatként határozta meg az állampolgárok alkotmányos jogainak védelmét. Ennek vitathatatlan a jelentősége az állampolgári jogok garantálása szempontjából. Külön kiemelték a tanácsoknak azt a kötelességét, hogy őrködjenek a nemzetiségek jogainak érvényesülése felett.

A nemzeti egyenjogúság többoldalú törvényi biztosítása mellett 1949-től kezdődően jelentős fejlődésnek indult a nemzetiségi oktatásügy. Kezdetben fontos feladata volt a tanügyi kormányzatnak a nemzetiségi nyelven oktató pedagógusok képzése. Az általános iskolákról és a tankötelezettségről szóló, 1951. évi 15. tvr. újra szabályozta a nemzetiségi alsófokú oktatást. A második fejezet 13. §-a alapján azokban a községekben, városokban, ahol legalább 15 egy nemzetiséghez tartozó tanuló szülője, gyámja kívánja, biztosítani kell, hogy ezek a tankötelesek kívánságukhoz képest anyanyelvükön részesüljenek oktatásban, vagy anyanyelvüket az általános iskolában kötelező tantárgyként tanulják. Az általános gimnáziumról szóló 1951. évi 14. tvr. lehetőséget biztosított az oktatásügyi miniszter részére, hogy a szükségleteknek megfelelően nemzetiségi nyelven oktató általános gimnáziumot is szervezhessen. A nemzetiségi középfokú oktatási hálózat csak 1956-ban egészült ki német tanítási nyelvű gimnáziummal és tanítóképzővel. Az 1956—57. tanévben a bajai III. Béla Gimnáziumban német nemzetiségű osztály nyílt meg. A gimnázium országos német beiskolázású intézményként kezdte meg működését [21/1956. (OK. 5) OM sz. utasítás]. Ugyancsak az 1956—57. tanévben a pécsi Pedagógiai Főiskolán — nappali és levelező tagozaton — megindult a német nyelvű általános iskolai tanárképzés (847/859—14—2/1956. OM. sz. rendelet).

Az 1950-es évek elejétől kezdve fokozatosan érvényüket veszítették a német nemzetiségűekkel kapcsolatos korábbi korlátozó rendelkezések. Hátrányos helyzetüket a

84/1950. (III. 25.) Mt. sz. rendelet teljes egészében felszámolta. Hatályon kívül helyezett minden korlátozó rendelkezést és kimondta, hogy akik a rendelet hatálybalépésekor még nem kerültek áttelepítésre, vagy még Magyarországon tartózkodnak, magyar állampolgárok, és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenlő jogú polgárai.

A nemzetiségi politika fogyatékosainak kijavítása az 1950-es évek közepétől indult meg. A politikai döntések eredményeként a nemzetiségi állampolgárok bátrabban élhettek nemzetiségi jogaikkal. Az MDP Központi Vezetősége 1956 májusában határozatot hozott a magyarországi nemzetiségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról.

Az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága 1958 októberében határozta meg a párt nemzetiségi politikájának néhány alapvető elvi és gyakorlati irányát. A határozat minden pártszervezet kötelességévé tette, hogy munkálkodjon a marxizmus—leninizmus érvényesülésén a nemzetiségi politikában. A határozat végrehajtása utat nyitott a nemzetiségi szövetségek politikai tevékenysége számára, amelyet a Hazafias Népfrent keretében fejthetnek ki. A Politikai Bizottság felhívta a Művelődésügyi Minisztérium figyelmét a nemzetiségi anyanyelvű oktatási igények kielégítésének fontosságára. Előírta, hogy a többségükben nemzetiségek által lakott településeken meg kell oldani a kétnyelvű feliratok és hirdetések elhelyezésének ügyét. A párt vezető testülete állást foglalt a nemzetiségi káderek ügyében is, külön kitért a nemzetiségek képviselésének biztosítására a törvényhozó és végrehajtó szervezetekben. A Politikai Bizottság állásfoglalása nagymértékben elősegítette a nemzetiségi kérdésben felhalmozódott gondok és problémák megoldását, és élenkítőleg hatott a nemzetiségekkel kapcsolatos tudományos kutatások fejlődésére is.²² Ezt a dokumentumot a későbbiekben még több pártállásfoglalás is megerősítette.

A szocialista jogrendszer fejlődésének dinamikus szakasza kezdődött az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején. Olyan kodifikációs tevékenység bontakozott ki, aminek eredményeként a társadalmi viszonyok egy-egy jelentősebb körét átfogóan szabályozták. Sorrendben elsőként az 1957. évi IV. törvény — az államigazgatási eljárásról szóló törvény — tartalmazott új elveket a korábbi joganyaghoz képest. A büntető- és a polgári eljárásról szóló törvényekhez hasonlóan az államigazgatási eljárásban is szabályozták az anyanyelv használatát. Elrendelték, hogy az államigazgatási eljárásban a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt senkit nem érhet hátrány. Az eljárás során mind írásban, mind szóban bárki használhatja anyanyelvét. Ugyanilyen törvényi garanciát biztosítanak a büntetőeljárásról szóló 1967. évi 8. sz. tvr., valamint az 1973. évi I. törvény, a polgári perrendtartásról szóló 1975. évi 26. sz. tvr. A nemzetiségek számára fontos és gyakorlati jelentőségű az anyanyelv használata az államigazgatási eljárásban, hiszen az állampolgár és az állam leggyakoribb találkozási formája az államigazgatási eljárás.

Az 1972. évi IV. törvény (a bíróságokról) az igazságszolgáltatás egyik fontos alapelveként deklarálta az anyanyelv használatát. A 7. §-ban foglaltak értelmében a bírósági eljárás nyelve magyar. A magyar nyelv nem tudása miatt azonban senkit nem érhet hátrány, az eljárásban mindenki anyanyelvét használhatja. A szocialista jog a munkavállalás területén is biztosította a nemzetiségi egyenjogúságot. Az alkotmány alapvető rendelkezései alapján a munka törvénykönyve (1967. II. törvény) 18. §-ában a munkaviszony létesítése és a munkaviszonyból eredő jogok és kötelezettségek meghatározása során a dolgozók között minden hátrányos megkülönböztetést megtilt, azok kora, neme, nemzetisége, faja és származása alapján. Ugyanilyen tartalmú szabályokat találunk az 1971. évi III. törvényben is. (Szövetkezeti törvény.) Az egyenjogúság biztosítását szolgálja a polgári törvénykönyv 1959. évi IV. törvény öröklésről szóló fejezete. Ennek értelmében írásbeli magánvégrendeletet csak olyan nyelven lehet érvényesen tenni, amelyet a végrendelező ért és amelyen írni, illetőleg olvasni tud. Büntető törvénykönyvünk (1961. évi V. törvény) több törvényi tényállásban is védelemben részesíti a nemzetiségeket. A személyhez fűződő jogok körébe tartozik pl. a névvitelés is. Ennek különös jelentősége van a nemzetiségi jogok

érvényesülése szempontjából, hiszen a nemzetiségeknek sajátos érzelmi érdeke fűződik a többségtől eltérő név viseléséhez. Az anyakönyvek vezetéséről és a házasságkötési eljárásról szóló 38/1963. (XII. 25.) Korm. sz. rendelet és a végrehajtására kiadott 6/1963. (TK. 82.) KE. sz. utasítás olyan lehetőséget biztosít nemzetiségeink számára, hogy az idegen nemzetiségű vagy anyanyelvű magyar állampolgár szülő gyermekének utóneve a szülő nemzetiségi anyanyelvén is bejegyezhető.

A hazánkban végbement társadalmi változások szükségessé tették az 1949-ben elfogadott szocialista alkotmányunk módosítását. Az alkotmányreform célja az volt, hogy az alaptörvény jobban tükrözze eredményeinket, a fejlettebb társadalmi viszonyokat. Az alkotmánymódosítás során Népköztársaságunk tovább szélesítette azoknak a jogoknak a körét, amelyeket államunk a hazánk területén élő nemzetiségek számára biztosít.

Az alkotmány 61. §-ában rögzítette ezeket a jogokat (1972. évi I. törvény, az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről).

„(1) A Magyar Népköztársaság állampolgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek.

(2) Az állampolgároknak nem, felekezet, vagy nemzetiség szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetését a törvény szigorúan bünteti.

(3) A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az egyenjogúságot, az anyanyelv használatát, az anyanyelven való oktatást, saját kultúrája megőrzését és ápolását.”

Ha összevetjük az alkotmány korábbiakban érvényben levő szakaszának tartalmát a módosítás során megváltoztatott törvényszöveggel, megállapíthatjuk, hogy államunk minden előzőnél szélesebb határokban határozta meg a nemzetiségi jogok körét. Az 1949. alkotmány még általában deklarálta az állampolgárok jog-egyenlőségét. Az 1972-es módosítás során külön is deklarálásra került a nemzetiségek egyenjogúsága. Kiemelkedő fontosságú, hogy alkotmányunk a teljes egyenjogúságot minden hazánkban élő nemzetiség számára biztosítja. Az egyenjogúság egyik tényleges feltételeként az alkotmány általánosan biztosítja a nemzetiségek anyanyelvének használatát. Ez szintén új és jelentős eredménye alkotmányfejlődésünknek az 1949-es szabályozáshoz viszonyítva. Rögzítésre került az anyanyelven történő oktatás is. Jelentős eltérést találunk a korábbi szabályozáshoz képest a 61. § (3) bekezdésének utolsó fordulatában. 1949-ben alkotmányunk a nemzetiségi kultúra ápolásának lehetőségéről szólt. Az alkotmánymódosítás alkalmával elfogadott törvényszöveg biztosítja a nemzetiségeknek saját kultúrájuk megőrzését és annak ápolását. Ebből kitűnik, hogy a nemzetiségi kultúra megőrzése és ápolása állami feladat is, és nem elegendő csupán ennek a lehetőségét biztosítani. Az alkotmánymódosítás alkalmával világosan kifejezésre jutott a Magyar Népköztársaság következetesen internacionalista politikája.

A közoktatásra vonatkozó szabályaink minden szinten megteremtették a nemzetiségek számára az anyanyelvi oktatás alapintézményeit. Ezek alapján a helyi adottságok és körülmények, valamint a nemzetiségi szülők igénye szerint a nemzetiségi nevelési-oktatási intézmények az alábbi formákban működhetnek:

— Az óvoda a 159/1969. (M. K. 15.) MM. sz. utasítás szerint nemzetiségi tan-nyelvű, vagy nemzetiségi nyelvet oktató óvoda lehet. Mindkét forma vonatkozhat az óvoda összes vagy csak némely gyermekcsoportjára.

— Az általános iskolai hálózatban kialakítható formákat részleteiben a 163/1969. (M. K. 16.) MM. sz. utasítás szabályozta. A nemzetiségi tanítási nyelvű általános iskola működhet önálló szervezeti egységként, vagy mint nemzetiségi tagozatú általános iskola, amelyben a nemzetiségi tanulócsoportok a magyar tanítási nyelvű általános iskola tagozataként működnek. Az általános iskolai oktatásban mód nyílik arra, hogy a nemzetiségi tanulók anyanyelvüket választható kötelező tantárgyként tanulják.

— A középiskolai oktatásban (1965. 25. tvr.) szervezhető nemzetiségi tanítási

nyelvű gimnázium vagy szakközépiskola, amely igazgatása szerint lehet önálló szervezeti egység vagy nemzetiségi tagozatú gimnázium, illetve szakközépiskola.

Nagy jelentőségűek azok a jogszabályok, amelyek a nemzetiségi oktató-nevelő intézmények létesítését, valamint megszüntetésük módját rendezik. Igen lényeges, hogy minden forma esetében szükség van területi választott szerv döntésére, vagy előzetes hozzájárulására. Garanciális jelentőségű, hogy ilyen intézmények létesítésére vagy megszüntetésére a helyi tanácsok vagy azok végrehajtó bizottságai jogosultak. Ezek a szabályok körültekintően rendezték a nemzetiségi tanulók beiskolázásának előkészítését is. Az iskolák vezetői kötelesek tájékoztatást adni a szülők számára a nemzetiségi oktatás általános és helyi lehetőségeiről. Az ösztönző felvilágosítás után a szülők mindenkor egyénileg döntenek a beíratás felől. Tilos bármilyen aláírást, nyilatkozatot kérni. A 132/1975. (M. K. 24.) OM. sz. utasítás szabályozta a nemzetiségi tannyelvű csoportok létszámhatárát. Az utasítás külön felhívta a figyelmet, hogy törekedni kell a nemzetiségi órák pedagógiai szempontból lehető legkedvezőbb órarendi elhelyezésére. Megkülönböztetett figyelmet szentelt az oktatásügyi kormányzat a nemzetiségi oktató-nevelő munka személyi feltételeinek és folyamatosságának biztosítására. Fontos káderpolitikai elvvé vált, hogy nemzetiségi kulturális oktatási intézmény vezetésével az adott nemzetiséghez tartozó, a nemzetiségi nyelvből szakképesítéssel rendelkező, vagy a nyelvet jól beszélő pedagógus bízható meg. A helyettesek megválasztásánál is előnyben részesül a nemzetiségi pályázó. A vezetői, vezetőhelyettesi és a nemzetiségi nevelői állások betöltésénél a dolgozót a 210/1971. (M. K. 13.) MM—MüM. sz. együttes utasítás alapján nemzetiségi pótlék illeti meg. Biztosított a rendszeres speciális és differenciált továbbképzés.

Hasonlóan fontos a nemzetiségi oktató-nevelő munka tárgyi feltételeinek megteremtése, az ellátás fejlesztése. Az intézmények vezetőinek a költségvetések és a beszerzések tervezésénél külön kell tervezni azokat a tételket, amelyek a speciális tárgyi felszereltséget biztosítják. (Nemzetiségi szakmai és módszertani kiadványok, folyóiratok, ifjúsági könyvtár nemzetiségi kötetei, nyelvvoktatáshoz szükséges szemléltető eszközök stb.)

Az iskolaügy mellett jogalkotásunk a társadalmi élet más területein is figyelembe vette a sajátos nemzetiségi érdekeket. A szabályozás kiterjedt a kulturális élet olyan alapvető szférájára is, mint a könyvtárügy. A nemzetiségi anyanyelv és kultúra ápolásában alapvető funkciója van a nemzetiségi vidékeken működő könyvtáraknak. A könyvtárakról szóló 1976. évi 15. tvr. meghatározta a könyvtárak általános feladatait. „A könyvtár feladata... hogy megőrizze és hozzáférhetővé tegye azokat a könyvtári anyagokat, amelyek az egyetemes, a nemzeti és nemzetiségi kultúra, valamint a tudományos kutatások szempontjából jelentősek.” Tehát a törvényerejű rendelet a nemzetiségi kultúra elemeit az általánosan megőrzendő kulturális értékek közé sorolta. A jogszabály a helyi tanácsok feladataként határozta meg a területükön működő közművelődési könyvtárak fenntartását. Ennek keretében kell biztosítani a helyi tanácsoknak a nemzetiségi lakosság könyvellátását. Részletesen szabályozta mindezt a törvényerejű rendelet végrehajtására kiadott 17/1976. (VI. 7.) Mt. sz. rendelet. A jogszabály 17. §-a kimondta, hogy a közművelődési könyvtárak létrehozásánál figyelembe kell venni az állampolgárok foglalkozási, képzettségi, korosztályi és anyanyelvi összetételét. A kulturális minisztérium a nemzetiségi lakosság anyanyelvi irodalmi ellátására nemzetiségi könyvtárakat jelöl ki (végrehajtási rendelet 26. §).

A közművelődésről szóló 1976. évi V. törvény széles körű rendelkezéseket tartalmaz a nemzetiségi jogokra vonatkozóan. Többek között meghatározta a nemzetiségek művelődésével kapcsolatos állami feladatokat. „9. §. Az állam a nemzetiségekhez tartozó magyar állampolgárok művelődési lehetőségeit anyanyelvi nemzetiségi kultúrájuk szabad művelésének támogatásával is biztosítja. Az állam elősegíti, hogy a nemzetiségek közművelődési tevékenységükkel is hozzájáruljanak hazánk és a környező országok kapcsolatainak elmélyítéséhez.” A közművelődésről szóló törvény megalkotása és végrehajtása remélhetően további lehetőségeket teremt a nemzetiségi kultúra kibontakoztatásában.

Hazai nemzetiségeink életében mindenkor jelentős feladatokat láttak el a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó intézmények. Ezeknek alapvetően két fő csoportja van. Egyikbe tartoznak a nemzetiségi dolgozók társadalmi szervezetei, másikba az állami szervek rendszerén belül kialakult intézmények. A Magyar Népköztársaságban minden számottevő nemzetiség rendelkezik önálló társadalmi szervezettel. Napjainkban az állami szerveken belül is egyre hatékonyabb intézményrendszer épül ki, különösen az oktatásban, nevelésben, a kulturális életben érvényesülő nemzetiségi jogok biztosítása érdekében.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy a tanulmány nem vállalkozhatott a joganyag teljes egészének áttekintésére, elsősorban annak szétszórtsága, illetve a terjedelmi kötöttség miatt. A fő cél az volt, hogy a téma szempontjából legkiemelkedőbb jogszabályok elemzése alapján sikerüljön érzékeltetnünk a nemzetiségi jog felszabadulás utáni fejlődésének fő tendenciáit. Ez a munka néhány általánosítható tanulsággal is szolgált:

A nemzetiségi kérdés társadalmilag, mint komplex probléma létezik. Ezért kutatásában és tanulmányozásában is törekedni kell a komplex szempontok érvényesítésére. A hagyományos megközelítések mellett a kutatás irányát feltétlen érdemes ki szélesíteni az állam- és jogtudomány és a szociológia elemzéseivel is.

Célszerű időszakonként áttekinteni a nemzetiségekre vonatkozó joganyagot, az ezekből leszűrt következtetéseknek lehetnek tudományos eredményei, és ez egyben csökkentheti a jogszabályok ismeretében és alkalmazásában megmutatkozó bizonytalanságot.

A jogszabályok társadalmi hatékonyságának egyik fontos mutatója a joggyakorlat elemzése. Választ kell adni azokra a kérdésekre, hogyan érvényesülnek a nemzetiségi jog szabályai az állami szervek gyakorlatában, milyen a nemzetiségi állampolgárok jogismereti szintje, hogyan ismerik a rájuk vonatkozó jogszabályok tartalmát, és hogyan érvényesítik sajátos jogaikat. Minderre csak a jogi és szociológiai módszerekkel végzett tényvizsgálatok alapján adhatunk kielégítő választ.

A feltárt társadalmi és jogi tények sokoldalú elemzése alapját jelentheti a jogalkotás számára szóló új javaslatok kidolgozásának.

JEGYZETEK

1. Az emberi jogok dokumentumokban. Összeállította: Kovács István és Szabó Imre. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 9. old.
2. Uo. 9. old.
3. Szabó Imre: Az emberi jogok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 45. old.
4. Buza László: A kisebbségek jogi helyzete. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930. 249—337. old.
5. A Magyar Békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. Az „Ordo” Törvény Rendeletár kiadása, Budapest, 1921. 36—38. old.
6. Buza László: A kisebbségek jogi helyzete. 1. old.
7. Szabó Imre: A kulturális jogok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 250. old.
8. Szabó Imre: A Békeszerződés és a kisebbségek. Jogászegyleti Szemle, 1947. 3. sz. 43. old.
9. Uo. 44—45. old.
10. Szabó Imre: Kisebbségek és az emberi jogok. Valóság, 1979. 1. sz. 12. old.
11. Nemzetiségi kérdés — nemzetiségi politika. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 84. old.
12. Rehák László: A kisebbségek Jugoszláviában. Novi-Sad, Forum Könyvkiadó, 15—17. old.
13. Az emberi jogok dokumentumokban. 331. old.
14. Budzsáklia Mátyás: Nemzetiségi egyenjogúság és jogok a Magyar Népköztársaságban. Állam és Igazgatás, 1974. 9. sz.
15. Fűrész Klára: Nemzetiségi egyenjogúság a Magyar Népköztársaságban. Bp. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actái 13. kötet, 193. old.
16. Antalffy György: A szuverenitás lényegének állam- és jogelméleti koncepciójáról. Szeged, Unnapi Acta, 1967. 14. old.

17. Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 556. old.
18. Az 1947. évi hatályos jogszabályok. Bp., 1948. 58. old.
19. *Wagner Ferenc*: Nemzetiségpolitika és demokrácia. Köznevelés, 1945. 9. sz.
20. Szabad Nép, 1945. szeptember 23.
21. Nemzetiségi kérdés — nemzetiségi politika. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 24. old.
22. *Herczeg Ferenc*: Az MSZMP nemzetiségi politikája. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 26—29. old.

CSORBA CSABA

Mikó Imre pályájáról

Immáron második esztendeje múlt, hogy eltávozott közülünk. 1975 őszén, nyugdíjba vonulásakor — 65 évesen — tervekkel, bizakodással, munkakedvvel arra számított, hogy végre megadatik neki az alkotáshoz szükséges idő és nyugalom. Élet-erejét azonban rövid idő alatt felőrölte a gyilkos kórral való küzdelem. Csonkán maradt önéletrajzi regényében, „A csendes Petőfi utcában” egy megjegyzése arra enged következtetni, hogy sejtette a véget: „a Mikók rákban szoktak meghalni”.

Utolsó éveit beárnyékolta a megmaradásért, az életért folytatott harc. Csaknem három évtizedtől kényszerű szünete után újra lehetővé vált külföldi útjain a munkát, az előadásokat, a régi barátokkal való meghitt találkozásokat árnyékként kísérik a gyógykezelések, műtétek. Reménykedett, reménykedtek az orvosok s akik közelebből ismertük. Ő pedig hihetetlen önfegyelmel, önuralommal munkálkodott, amennyire ereje engedte. Könyveken dolgozott, írta cikkeit, esszéit, újra elővette régi, kedves témáit; míg a Kriterionnál dolgozott nemcsak az íróasztal mellett ült, hanem faluról falura zötyögött írókkal és történészekkel, hogy író-olvasó találkozókon toborozzon minél több hívet a könyveknek, amelyek a magyar szót, a magyar múltat és jelent vitték el Erdély kicsiny falvaiba is. Ünnepeken pedig turistacipőt húzott, s a Kolozsvár környéki hegyeket járta. Szigorú időbeosztással, fegyelmezetten, ahogy mondani szokás, egészségesen élt. Akaraterejére mi sem jellemzőbb — mint Imreh István kolozsvári történészprofesszor emlékezett vissza —, hogy a falujáró utakon képes volt úgy szabályozni pihenését, hogy kihasználta alváásra az autóban az „üres” negyed- és félórákat.

1977. március 21-én elhunyt.

Író embernél a halál azonban nem jelenti a lezárást. A posta még egyre hozta kedves sorozata, a TÉKA nevével jelzett köteteit. Az Utunkban megjelent posztumusz cikkei igazolták, hogy jelen van — halála után is. A hét 1978. évi évkönyvében a nemzetiségi kérdés jogi vonatkozásairól készített tanulmánya jelent meg. Újra kiadták életregényét Bölöni Farkas Sándorról (Bércre esett fa).

Mikó Imre életművének egésze jószerivel ismeretlen szülőföldjén is, nálunk is. Ami tevékenységéből reflektorfénybe került, az csak néhány mozaik. Élete, életműve két nagy egységre szakad. Benkő Samu írta le elsőként: „Ne áltassuk magunkat azzal, hogy a háború nyomán nem keletkezett törés Mikó Imre életében és művében. Erkölcsi emelkedettségét éppen az bizonyítja, hogy túlélte a törést, állta a sarat mint ember, és megtalálta az alkotó munkának azt a területét, amely alkatának, tehetségének és elkötelezettségének a leginkább megfelelt.” (Utunk, 1978. 50. sz.)

Ez az emlékezés és pályaképvázlat az életmű állomásait részleteiben nem elemezheti. Életívének 1938-ig terjedő szakaszáról ő maga vall „A csendes Petőfi utcá-